

Συνταγματικές έκρινε το Σ.τ.Ε. τις διατάξεις για το σύμφωνο συμβίωσης (ν. 4356/2015) – Θαυμάστε επιχειρηματολογία (για τα χρηστά ήθη)

ΣτΕ 2003/2018 επταμ.

Ιδιωτικός βίος – Ερωτική ζωή και σεξουαλικός προσανατολισμός – Αρχή της ισότητας – Συνταγματική προστασία της οικογένειας – Σύμφωνο συμβίωσης ομόφυλων ζευγαριών – Δεν αντίκειται στο Σύνταγμα ο ν. 4356/2015

(Α) Με τις διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1, 4 παρ. 1 και 5 παρ. 1 του Συντάγματος ο άνθρωπος αναγνωρίζεται ως υπέρτατη αξία, χάριν της οποίας υφίσταται και οργανώνεται η έννομη τάξη, τα δε επί μέρους ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα θεσπίζονται για τη διασφάλιση της επί ίσοις όροις ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας εκάστου και την απόλαυση των εννόμων αγαθών που αντιστοιχούν στο περιεχόμενο των δικαιωμάτων αυτών. Η συνταγματική προστασία της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας και των επί μέρους ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων δεν κωλύει τον νομοθέτη ή την κανονιστικώς δρώσα Διοίκηση να θεσπίζουν, κατά τρόπο γενικό και απρόσωπο, περιορισμούς που δικαιολογούνται από λόγους δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος, υπό την προϋπόθεση, όμως, ότι οι εν λόγω περιορισμοί τελούν σε συνάφεια προς το αντικείμενο και τον χαρακτήρα της ρυθμιζόμενης δραστηριότητας, είναι πρόσφοροι και αναγκαίοι για την επίτευξη του σκοπού δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος, στην εξυπηρέτηση του οποίου αποβλέπουν και δεν παραβιάζουν την κατοχυρούμενη από το ως άνω άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος αρχή της αναλογικότητας. Με τη διάταξη, ειδικότερα, του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος κατοχυρώνεται κυρίως, ως ατομικό δικαίωμα, η οικονομική ελευθερία (ΣΕ 1706/2002 7μ., ΣτΕ 1882/2003 7μ. κ.ά.) και η εν γένει προστασία της οικονομικής δραστηριότητας (ελευθερίας των συμβάσεων, επιχειρηματικής ελευθερίας και ελευθερίας της εργασίας και επιλογής επαγγέλματος), καθώς και άλλων πτυχών και εκδηλώσεων της προσωπικότητας, που δεν κατοχυρώνονται ρητά από επί μέρους διατάξεις περί συνταγματικών δικαιωμάτων (όπως η τιμή, η αξιοπρέπεια, το δικαίωμα στην εικόνα κ.ά.), ορίζεται δε ότι η άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας περιορίζεται από την υποχρέωση τήρησης του Συντάγματος και των νόμων, του σεβασμού των δικαιωμάτων των τρίτων και της μη προσβολής των χρηστών ηθών, τα οποία εκφράζουν τις εκάστοτε κρατούσες αντιλήψεις περί κοινωνικής ηθικής εντός του νομικού μας πολιτισμού (ΣτΕ 1319/2004). Η έννοια των χρηστών ηθών αποτελεί αόριστη νομική έννοια, την οποία καλείται να συγκεκριμενοποιήσει ο δικαστής κατά ατομική περίπτωση, με κριτήριο το περί δικαίου αίσθημα του κατά γενική αντίληψη χρηστών και εμφρόνως σκεπτόμενου μέσου κοινωνικού ανθρώπου (ΑΠ 864/2014, ΑΠ 167/2015, 25, 38, 191, 462, ΑΠ 650/2016), αλλά και να συνεκτιμήσει ο νομοθέτης κατά τη θέσπιση ρυθμίσεων, που άπτονται ζητημάτων κοινωνικής ηθικής (πρβλ. ΣτΕ 2422/1985).

(Β) Από τον συνδυασμό των άρθρων 2 παρ. 1, 4 παρ. 1 και 5 παρ. 1 με το άρθρο 9 παρ. 1 του Συντάγματος συνάγεται η κατοχύρωση του απαραβίαστου της ιδιωτικής ζωής των πολιτών, στον πυρήνα της οποίας ανήκει η ερωτική ζωή (ΣτΕ 3545/2002 7μ., ΣτΕ 554/2003 7μ., ΣτΕ 1680/2007, ΣτΕ 888/2008 7μ., ΣτΕ 1735/2012) και ο

σεξουαλικός προσανατολισμός εκάστου, ο οποίος, ως βασικό στοιχείο της προσωπικότητας και της ελευθερίας αυτοπροσδιορισμού του ατόμου, πρέπει, σε μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία, να είναι απολύτως σεβαστός (πρβλ. ΣτΕ 3490/2006 7μ., ΣτΕ 4596/2014) και να μην αποτελεί αιτία διακρίσεων από πλευράς της κρατικής εξουσίας. Δεν είναι, εξάλλου, επιτρεπτή, κατά τη νομοθετική ή κανονιστική ρύθμιση των όρων ασκήσεως δικαιωμάτων, αναγομένων στον πυρήνα της προσωπικότητας και της ιδιωτικής ζωής του ατόμου, η θέσπιση, γενικώς ή για ορισμένες κατηγορίες πολιτών, περιορισμών ή προϋποθέσεων, που κατ' ουσίαν αποδυναμώνουν τα εν λόγω δικαιώματα ή συνεπάγονται μείωση της προσωπικότητας του υποκειμένου τους (πρβλ. ΣτΕ 867/1988 Ολομ.).

(Γ) Οι διατάξεις του άρθρου 21 του Συντάγματος, με τις οποίες ο γάμος και η οικογένεια έχουν αναχθεί σε συνταγματικώς προστατευόμενους θεσμούς (ΣτΕ 550/1999 Ολομ., ΣτΕ 3178/2010), έχουν προεχόντως κατευθυντήριο χαρακτήρα, υπό την έννοια ότι απευθύνουν στον νομοθέτη έντονη υπόδειξη προς λήψη θετικών μέτρων για την προστασία του γάμου και της οικογένειας (ΣτΕ 2738/2010, ΣτΕ 3998/2012), καθώς και της μητρότητας, της παιδικής ηλικίας και των πολυτέκνων. Η προστασία αυτή δεν έχει συγκεκριμένο πάντοτε περιεχόμενο, αλλά οι ειδικότερες μορφές και η έκτασή της καθορίζονται από τον κοινό νομοθέτη και, κατ' εξουσιοδότησή του, από την κανονιστικώς δρώσα Διοίκηση, μέσα στα όρια που διαγράφουν οι λοιπές συνταγματικές διατάξεις και αρχές (ΣτΕ 4237/2005 7μ., ΣτΕ 4091/2012 7μ., ΣτΕ 3413/2013 7μ., ΣτΕ 988/2014 Ολομ. κ.ά.). Δεν είναι, πάντως, συνταγματικά ανεκτή η λήψη οιοδήποτε νομοθετικού μέτρου εναντίον των εν λόγω θεσμών, υπό την έννοια είτε της κατάργησης του θεσμού του γάμου, είτε της εισαγωγής ρυθμίσεων, που καθιστούν δυσμενέστερη τη θέση των εγγάμων ή/και γονέων λόγω των συγκεκριμένων αυτών ιδιοτήτων (βλ. ΣτΕ 1154/1983 Ολομ., ΣτΕ 4912/1987 Ολομ., ΣτΕ 110/1989). Ο νομοθέτης δεν κωλύεται, όμως, από την ως άνω συνταγματική διάταξη, να τροποποιεί τις ρυθμίσεις περί των τρόπων σύστασης της οικογένειας (βλ. ΑΠ 9/2016) ή να αναγνωρίζει, στα πλαίσια των επίσης συνταγματικώς κατοχυρωμένων αρχών της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας, της ισότητας και της προστασίας της ιδιωτικής ζωής, άλλες, εναλλακτικές προς τον γάμο, μορφές συμβίωσης και την δι' αυτών ίδρυση οικογενειακών δεσμών (πρβλ. απόφαση της 17-7-2002 του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου [BVerfG, Urteil des Ersten Senats, BvF 1/01]), δεδομένου ότι η συνταγματική προστασία της οικογένειας δεν αφορά αποκλειστικά στην δια του γάμου ιδρυόμενη, εν πάση δε περιπτώσει ο θεσμός της οικογένειας «από τη φύση του υφίσταται κατ' ανάγκη τις επιδράσεις από τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις κατά τη διαδρομή του χρόνου» (ΑΠ 1735/2006, ΑΠ 775/2011), υποκείμενος σε εξέλιξη και αναπροσδιορισμούς. Το οικογενειακό δίκαιο έχει, πράγματι, υποστεί τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες τροποποιήσεις και αναμορφώσεις, που αντανakλούν τις μεταβολές των κοινωνικών αντιλήψεων, όπως η θέσπιση, με τον ν. 1250/1982, του πολιτικού γάμου, η μεταρρύθμιση του ν. 1329/1983 (θέσπιση ισότητας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων μεταξύ των συζύγων, κατάργηση της προίκας, αντικατάσταση της πατρικής εξουσίας από τη γονική μέριμνα, ενίσχυση της θέσης των παιδιών που γεννώνται εκτός γάμου, θέσπιση του συναινετικού διαζυγίου κ.λπ.), η πρόβλεψη και ρύθμιση, με τον ν. 3089/2002, της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, καθώς και η θέσπιση και ρύθμιση, αρχικώς με τον ν. 3719/2008, του συμφώνου συμβίωσης ετεροφύλων, στη συνέχεια δε, με τον ν. 4356/2015, του συμφώνου συμβίωσης ανεξαρτήτως φύλου των μερών.

(Δ) Καθ' ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 8 και 14 της Ε.Σ.Δ.Α. έχει μέχρι στιγμής διαμορφωθεί και εξελίσσεται συνεχώς η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. σχετικά με την έννοια και το περιεχόμενο των οικογενειακών σχέσεων και της οικογενειακής ζωής, το δικαίωμα των προσώπων στον σεβασμό αυτής, την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και την προοδευτική διεύρυνση της αναγνώρισης και προστασίας εναλλακτικών, σε σχέση με τον γάμο, σχέσεων συμβίωσης ετεροφύλων και ομοφύλων.

(Ε) Με την απόφαση Schalk και Kopf κατά Αυστρίας της 2-11-2010 το Δικαστήριο έκρινε το πρώτον ότι οι σταθερές de facto σχέσεις συμβίωσης ομοφύλων εντάσσονται στην έννοια όχι μόνον της ιδιωτικής, αλλά και της οικογενειακής ζωής, που προστατεύεται από το άρθρο 8 της Σύμβασης, με τις σκέψεις ότι «τα ομόφυλα ζευγάρια είναι, όπως και τα ετερόφυλα, ικανά να δεσμευθούν στο πλαίσιο σταθερών σχέσεων» και, επομένως, «βρίσκονται σε κατάσταση συγκρίσιμη με αυτή ενός ετερόφυλου ζευγαριού ως προς την ανάγκη για νομική αναγνώριση και προστασία της σχέσης τους», οι οποίες επαναλαμβάνονται παγίως στη νομολογία του. Το Δικαστήριο δεν αναγνώρισε, με την εν λόγω απόφαση, θετική υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών, απορρέουσα από το άρθρο 12 της Σύμβασης ή από τα άρθρα 8 και 14 αυτής, προς θέσπιση γάμου υπέρ των ομοφύλων ζευγαριών, ούτε προς θέσπιση εναλλακτικών προς τον γάμο μορφών καταχωρισμένης συμβίωσης, θεωρώντας ότι το ζήτημα αυτό εμπίπτει κατ' αρχήν στο περιθώριο εκτίμησης κάθε κράτους, έκρινε δε ότι εφόσον ο προσφάτως θεσπισθείς αυστριακός νόμος περί καταχώρισης συμφώνου συμβίωσης (Eingetragene Partnerschaft-Gesetz, με έναρξη ισχύος από 1-1-2010) παρείχε πλέον στα ομόφυλα ζευγάρια της χώρας τη δυνατότητα νομικής αναγνώρισης της σχέσης τους και προστασία ανάλογη, ως προς πολλά σημεία, με την παρεχόμενη με τις διατάξεις περί γάμου, δεν ετίθετο στη συγκεκριμένη περίπτωση ζήτημα παραβίασης των διατάξεων των άρθρων 8 και 14 της Σύμβασης. Με την απόφαση Βαλλιανάτος κ.ά. κατά Ελλάδας της 7-11-2013 το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε ότι εάν, πάντως, ο εθνικός νομοθέτης θεσπίσει εναλλακτική προς τον γάμο μορφή καταχωρισμένης συμβίωσης, αναγνωριζόμενη και ρυθμιζόμενη από την έννομη τάξη, ο περιορισμός της ρύθμισης αυτής στα ετερόφυλα ζευγάρια (όπως με τον επίμαχο, εν προκειμένω, ν. 3719/2008), κατ' αποκλεισμό των ομοφύλων, τα οποία δεν διαθέτουν καμία άλλη δυνατότητα επίσημης αναγνώρισης και προστασίας της συντροφικής τους σχέσης, αντίκειται στα άρθρα 8 και 14 της Σύμβασης. Αναφέρεται, ειδικότερα, στην εν λόγω απόφαση ότι: (α) η ως άνω διαφορετική μεταχείριση των ομοφύλων ζευγαριών δεν δικαιολογείται από τη δυνατότητα ρύθμισης των μεταξύ τους σχέσεων με τη σύναψη συμβάσεων του κοινού αστικού δικαίου, διότι «... η ίδια η αστική συμβίωση που προβλέπεται από το νόμο 3719/2008 ως μορφή κοινής συμβίωσης επίσημα αναγνωρισμένης πέραν αυτής του γάμου, έχει από μόνη της αξία για τους προσφεύγοντες, ανεξαρτήτως των νομικών συνεπειών, ευρέων ή περιορισμένων, που συνεπάγεται», (β) «... η Σύμβαση είναι ένα ζωντανό εργαλείο που πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως της τρέχουσας κατάστασης ... το Κράτος πρέπει να επιλέξει τα μέτρα που θα πάρει σύμφωνα με το άρθρο 8 για να προστατεύσει την οικογένεια και τον σεβασμό της οικογενειακής ζωής, λαμβάνοντας υπόψη την εξέλιξη της κοινωνίας ... και τις αλλαγές ... όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία αντιλαμβάνεται ... τα ζητήματα των σχέσεων, και ιδίως την ιδέα ότι δεν υπάρχει μόνο μία δυνατή επιλογή ή οδός όσον αφορά τον τρόπο που μπορεί να διάγει κανείς την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του», (γ) «...αυτή την στιγμή διαγράφεται μια τάση όσον αφορά την θέσπιση μορφών νομικής αναγνώρισης των σχέσεων μεταξύ των ατόμων του ίδιου φύλου ... εννέα

Κράτη Μέλη έχουν θεσπίσει τον γάμο μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου ... δεκαεπτά Κράτη Μέλη επιτρέπουν μορφές αστικής συμβίωσης για τα άτομα του ίδιου φύλου ... μεταξύ των δεκαεννέα Κρατών που επιτρέπουν τις μορφές καταχωρημένης συμβίωσης, η Λιθουανία και η Ελλάδα είναι οι μοναδικές χώρες που περιορίζουν την μορφή συμβίωσης αυτή μόνον στα ετερόφυλα ζευγάρια ...», (δ) ο επίμαχος νόμος στόχευε κυρίως, αντίθετα προς όσα υποστήριξε η Ελληνική Κυβέρνηση, στη «νομική αναγνώριση μιας άλλης μορφής συμβίωσης πέραν του γάμου», δευτερευόντως δε στην ενίσχυση του νομικού καθεστώτος των παιδιών, που γεννώνται εκτός γάμου και στη διευκόλυνση της επιλογής των γονέων να αναλάβουν την ανατροφή των παιδιών τους χωρίς να είναι αναγκασμένοι, για τον λόγο αυτό και μόνο, να συνάψουν γάμο (επιλογή που, κατά την Ελληνική Κυβέρνηση, εμμέσως ενισχύει τη θέση του γάμου ως θεσμού), δεν αποδείχθηκε δε από την Ελληνική Κυβέρνηση ότι για την εξυπηρέτηση των ως άνω σκοπών και την προστασία του γάμου και της παραδοσιακής οικογένειας, της οποίας έγινε, επίσης, επίκληση, ήταν απαραίτητος, στα πλαίσια της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας, ο αποκλεισμός των ομοφύλων ζευγαριών από την ανωτέρω βασική ρύθμιση του συμφώνου συμβίωσης. Γίνεται, επίσης, αναφορά, με την ίδια απόφαση, σε επανειλημμένες συστάσεις και ψηφίσματα της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης (APCE) και της Επιτροπής Υπουργών των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης (Recommandations 924 (1981), 1470 και 1474 (2000) και Résolution 1728 (2010) της APCE, Recommandation CM/Rec (2010) 5 της Επιτροπής Υπουργών) σχετικά με την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και τη θέσπιση μορφών καταχωρισμένης συμβίωσης ομοφύλων. Εξάλλου, με την απόφαση Oliari κ.λπ. κατά Ιταλίας της 21-7-2015, το Δικαστήριο έκρινε ότι η παντελής έλλειψη δυνατότητας αναγνώρισης και προστασίας από την ιταλική έννομη τάξη [μέχρι το έτος 2016] των σταθερών σχέσεων συμβίωσης ομοφύλων αντέκειται στο άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α. και κάλεσε την ιταλική κυβέρνηση να λάβει τα κατάλληλα, γενικά ή /και ατομικά μέτρα, προκειμένου να εκπληρώσει τις πηγάζουσες από το ως άνω άρθρο 8 της Σύμβασης θετικές υποχρεώσεις της «προς εξασφάλιση του δικαιώματος των προσφευγόντων και άλλων, ευρισκομένων στην ίδια θέση, προσώπων στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής τους ζωής».

(ΣΤ) Τα δικαστήρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν επίσης ασχοληθεί με το ζήτημα των αναγνωρισμένων ή μη σχέσεων συμβίωσης ομοφύλων μέσω της εφαρμογής, κυρίως, των ως άνω διατάξεων της Οδηγίας 2000/78/EK, κρίνοντας, μεταξύ άλλων, ότι (α) νομοθεσία κράτους-μέλους που επιφυλάσσει πλεονεκτήματα στον τομέα των αμοιβών ή των συνθηκών εργασίας αποκλειστικά σε εγγάμους εργαζομένους, ενώ η συγκεκριμένη έννομη τάξη προβλέπει μόνον γάμο μεταξύ ετεροφύλων, δημιουργεί άμεση δυσμενή διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού εις βάρος των ομοφυλοφίλων εργαζομένων, που έχουν συνάψει σύμφωνο συμβίωσης και διατελούν, συνεπώς, σε συγκρίσιμη, με τους εγγάμους συναδέλφους τους, κατάσταση (βλ. απόφαση του Δ.Ε.Ε. στην υπόθεση C-267/12, Hay, της 12-12-2013, καθώς και προγενέστερες αποφάσεις του στις υποθέσεις C-267/06, Maruko, της 1-4-2008 και C-147/08, Romer, της 10-5-2011) και (β) ότι η επέκταση του δικαιώματος των εγγάμων υπαλλήλων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε χορήγηση επιδόματος στέγης στους υπαλλήλους αυτής, οι οποίοι έχουν καταχωρισθεί ως σύντροφοι σταθερής σχέσης συμβίωσης, συμπεριλαμβανομένων και των προσώπων του ίδιου φύλου, εκφράζει την απαίτηση προστασίας και σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής των υπαλλήλων της Ένωσης και εντάσσεται στη μέριμνα για την εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων στον τομέα της απασχόλησης και για την ανάπτυξη

μιας πολιτικής προσωπικού, που εξασφαλίζει ίσες ευκαιρίες για όλους, ανεξαρτήτως γενετήσιου προσανατολισμού ή οικογενειακής κατάστασης (βλ. απόφαση του Δικαστηρίου Δημόσιας Διοίκησης της Ε.Ε. στην υπόθεση F-86/09, W., της 14-10-2010, καθώς και σχετική απόφαση στην υπόθεση F-153/12, Forget, της 6-5-2014).

(Ζ) Με τον ν. 4356/2015 κατοχυρώνεται, σε συμφωνία προς τις προαναφερθείσες διατάξεις του Συντάγματος και της Ε.Σ.Δ.Α. περί ισότητας και απαγόρευσης των διακρίσεων, ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής κάθε πολίτη, το δικαίωμα ενηλίκων προσώπων, ετεροφύλων ή ομοφύλων, να αναλαμβάνουν, με τη σύνταξη συμβολαιογραφικού εγγράφου, που καταχωρίζεται στα προβλεπόμενα ληξιαρχικά βιβλία, αμοιβαία δέσμευση σε μόνιμη κατ' αρχήν συμβίωση, η οποία αναγνωρίζεται από την έννομη τάξη και ρυθμίζεται εν μέρει κατ' ενάσκηση της συμβατικής ελευθερίας των συναινούντων μερών και εν μέρει βάσει κανόνων αναγκαστικού δικαίου, κατ' ανάλογη εφαρμογή διατάξεων νόμου περί γάμου, σχέσεων των συζύγων και πάσης φύσεως δικαιωμάτων τους. Η θέσπιση και ρύθμιση κατά τα ανωτέρω της εναλλακτικής αυτής μορφής καταχωρισμένης συμβίωσης δεν θίγει τον συνταγματικώς προστατευόμενο θεσμό του γάμου, από τον οποίο διαφοροποιείται σημαντικά, δεδομένου ότι στοχεύει στην κάλυψη διαφορετικών κοινωνικών αναγκών και, συγκεκριμένα, στην αναγνώριση και προστασία de facto συντροφικών σχέσεων, που ενώ αποτελούν μέρος της σύγχρονης πραγματικότητας, παραμένουν εκτός των πλαισίων της έννομης τάξης, είτε επειδή τα συμβιούντα μέρη δεν επιθυμούν, είτε επειδή δεν έχουν τη νομική δυνατότητα (ομόφυλα ζευγάρια) να υπαγάγουν τη σχέση τους στο σύστημα ρυθμίσεων και προστασίας του γάμου. Η θέσπιση, ειδικότερα, του συμφώνου συμβίωσης ομοφύλων στο οποίο, αποκλειστικά, αναφέρεται η υπό κρίση αίτηση, προδήλως δεν ανταγωνίζεται τον θεσμό του γάμου, εφόσον απευθύνεται σε πρόσωπα ομόφυλου σεξουαλικού προσανατολισμού, στα οποία και παρέχει τη μόνη δυνατότητα επίσημης αναγνώρισης των υπ' αυτών συναπτομένων σταθερών συναισθηματικών σχέσεων συμβίωσης. Η δε αναγνώριση οικογενειακών δεσμών μεταξύ των μερών του εν λόγω συμφώνου, με συνέπειες ως προς τις σχέσεις και τα δικαιώματα αυτών ανάλογες προς τα ισχύοντα επί συζύγων -όπως το κληρονομικό δικαίωμα του επιζώντος συντρόφου-, η οποία αιτιολογείται από τη στενή οικειότητα και αμοιβαία υποχρέωση υποστήριξης και φροντίδας, που χαρακτηρίζουν και τις εν λόγω συντροφικές σχέσεις, δεν θίγει, με οποιονδήποτε τρόπο, την δια του γάμου ιδρυόμενη και συνταγματικώς προστατευόμενη οικογένεια (πρβλ. ανωτ. απόφαση της 17-7-2002 του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου [BVerfG, Urteil des Ersten Senats, BvF 1/01]). Το αυτό ισχύει και όσον αφορά στην αναγνώριση «εξ αγχιστείας» συγγένειας μεταξύ εκάστου μέρους του συμφώνου συμβίωσης ομοφύλων και των εξ αίματος συγγενών του ετέρου (η οποία δεν έχει, μάλιστα, άλλη συνέπεια από την ίδρυση κωλύματος -διατηρουμένου και μετά τη λύση του συμφώνου, με το οποίο ιδρύθηκε- για τη σύναψη μελλοντικού γάμου ή συμφώνου συμβίωσης μεταξύ των εν λόγω κατ' ευθεία γραμμή συγγενών εξ αγχιστείας). Δεν στοιχειοθετείται, συνεπώς, η προσβολή, με τις διατάξεις του ν. 4356/2015 περί συμφώνου συμβίωσης ομοφύλων, του γάμου και της δι' αυτού ιδρυόμενης οικογένειας, και, επομένως, ούτε και η βλάβη, την οποία οι Ιερές Μητροπόλεις, Μητροπολίτες και λοιποί κληρικοί επικαλούνται ως εκ της αποστολής της Εκκλησίας, στα πλαίσια του θεσμικού της ρόλου, να μεριμνά για την προστασία και εξύψωση των θεσμών αυτών.

(Η) Από τα αναλυτικά στοιχεία τεσσάρων δημοσκοπήσεων ετών 2015-2016, που προσκομίσθηκαν στο Δικαστήριο με το υπ' αριθμ. 154/14-2-2017 έγγραφο της

Γενικής Γραμματείας Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Υπουργείου Δικαιοσύνης, προκύπτει ότι (α) σε τρεις πανελλαδικές έρευνες, που διενεργήθηκαν (1) από την εταιρεία «PUBLIC ISSUE» για την εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», (2) από τη Μονάδα Ερευνών Κοινής Γνώμης και Αγοράς του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου Μακεδονίας για τον τηλεοπτικό σταθμό «ΣΚΑΪ» και (3) από την εταιρεία «Focus Bari» με πρωτοβουλία της ίδιας, οι συμμετασχόντες τάχθηκαν υπέρ της θέσπισης συμφώνου συμβίωσης ομοφύλων σε ποσοστά 50%, 55,5% και 70%, (β) σε έρευνα σχετικού περιεχομένου, που διενεργήθηκε σε ευρωπαϊκό επίπεδο από την TNS Opinion & Social για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και άλλων φορέων, 62% των ερωτηθέντων Ελλήνων πολιτών εκφράστηκαν υπέρ της εξασφάλισης σε ομοφυλόφιλους και αμφιφυλόφιλους των αυτών δικαιωμάτων με τα αναγνωριζόμενα στους ετεροφυλόφιλους πολίτες, ενώ ούτε από την προηγηθείσα της ψήφισης του ν. 4356/2015 δημόσια διαδικτυακή διαβούλευση προκύπτει, όπως αορίστως υποστηρίζεται με την υπό κρίση αίτηση, αντίθεση της συντριπτικής πλειοψηφίας των συμμετασχόντων στις περί συμφώνου συμβίωσης ομοφύλων ρυθμίσεις του ανωτέρω νόμου [ενδεικτικώς αναφέρεται ότι επί των διακοσίων πρώτων, επί συνόλου 2.500 περίπου, σχολίων, τα αρνητικά δεν υπερβαίνουν το 39,5%], **τούτο δε ανεξαρτήτως του αν παρέχονται από την εν λόγω καταγραφή σχολίων (χωρίς τήρηση των διαδικαστικών κανόνων, βάσει των οποίων διεξάγονται οι στατιστικές έρευνες και δημοσκοπήσεις) ασφαλείς ενδείξεις ως προς τις απόψεις του μέσου Έλληνα πολίτη.** Κατά τη συζήτηση, εξάλλου, επί του νομοσχεδίου ενώπιον της Διαρκούς Επιτροπής Δημόσιας Διοίκησης, Δημόσιας Τάξης και Δικαιοσύνης, η πλειοψηφία όσων έλαβαν μέρος (μεταξύ των οποίων ο Πρόεδρος του Δ.Σ.Α., ο Βοηθός Συνήγορος του Πολίτη, ο Πρόεδρος του Δ.Σ. της Ένωσης Εισαγγελέων Ελλάδος, ο Πρόεδρος της Συντονιστικής Επιτροπής Συμβολαιογραφικών Συλλόγων Ελλάδος, ο Πρόεδρος της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, η εκπρόσωπος του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας κ.ά.) τοποθετήθηκαν κατ' αρχήν υπέρ της θέσπισης συμφώνου συμβίωσης ομοφύλων. Ουδόλω, επιβεβαιώνεται, κατά συνέπεια, ο ισχυρισμός των αιτούντων ότι η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού αντιτίθεται στην αναγνώριση των σχέσεων συμβίωσης ομοφύλων και ότι, ως εκ τούτου, οι επίμαχες ρυθμίσεις του ν. 4356/2015 [ο οποίος, σημειωτέον, ψηφίσθηκε με ηυξημένη διακομματική πλειοψηφία 193 θετικών ψήφων επί 249 ψηφισάντων, εκ των 300, βουλευτών] προσβάλλουν τα κρατούντα στην ελληνική κοινωνία χρηστά ήθη. **Τούτο δε, ανεξαρτήτως του εάν θα ήταν, και υπό την αντίθετη εκδοχή, επιτρεπτό η άσκηση συνταγματικών δικαιωμάτων της μειοψηφικής αυτής ομάδας να εξαρτάται από την αποδοχή της πλειοψηφίας να περιορίζεται δε, κατ' επίκληση των θεωρουμένων ως κρατούσων αντιλήψεων περί κοινωνικής ηθικής, η πρωτοβουλία του νομοθέτη (ο οποίος έχει, άλλωστε, και παιδαγωγικό ρόλο υπέρ της άμβλυνσης των κοινωνικών προκαταλήψεων) προς εξασφάλιση της επί ίσοις όροις απόλαυσης δικαιωμάτων, που ανάγονται στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και, κατ' εξοχήν, στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής των πολιτών.**

(Θ) Τα χρηστά ήθη εκφράζουν τις εκάστοτε κρατούσες αντιλήψεις περί κοινωνικής ηθικής εντός του νομικού μας πολιτισμού, οι οποίες προδήλως υπόκεινται σε εξέλιξη, συνδεόμενη με τις συνεχείς μεταβολές των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών και την, ιδιαιτέρως ευγερή, στη σύγχρονη εποχή, επικοινωνία μεταξύ λαών και πολιτισμών και διάδοση ιδεών και συνθηκών. Συνεπώς, παρά τη δεδομένη διαχρονική συμβολή των δογματικών κανόνων και παραδόσεων της χριστιανικής ορθόδοξης θρησκείας, την οποία

δηλώνει ως θρήσκευμα η πλειοψηφία των Ελλήνων πολιτών και αναγνωρίζει το Σύνταγμα στο άρθρο 3 παρ. 1 ως «επικρατούσα» (πρβλ. ΣΕ 668/2018 Ολομ.), στη διαμόρφωση των ηθικών αντιλήψεων του ελληνικού λαού, πάντως τα εκάστοτε κρατούντα στη Χώρα χρηστά ήθη, ως εκ του μεταβλητού χαρακτήρα τους, δεν είναι δυνατό να ταυτίζονται με τους ως άνω θρησκευτικούς κανόνες, που η Εκκλησία τηρεί «απαρσαλεύτως» κατά το άρθρο 3 παρ. 1 του Συντάγματος και το άρθρο 1 παρ. 1 του Καταστατικού Χάρτη. Είναι, επομένως, διάφορο του ανωτέρω ζητήματος το θέμα της αντίθεσης των ρυθμίσεων του ν. 4356/2015 περί συμφώνου συμβίωσης ομοφύλων προς τους δογματικούς κανόνες και παραδόσεις της Ορθόδοξης Χριστιανικής Θρησκείας, η οποία απορρίπτει τις ομοφυλοφιλικές σχέσεις, διότι η τήρηση των απαγορεύσεων, που απορρέουν από τους ως άνω κανόνες και παραδόσεις, αφορά στη θρησκευτική πίστη και συνείδηση των ενεργών μελών της Εκκλησίας, κληρικών και λαϊκών, που επιλέγουν ελευθέρως την πλήρη συμμόρφωσή τους προς την ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία (πρβλ. ΣΕ 4596/2014), και στη σχέση αυτών με την Εκκλησία, η οποία έχει επανειλημμένως τοποθετηθεί κατά οιουδήποτε σχήματος συμβίωσης και οικογενειακής ζωής εκτός του τελουμένου κατά το ορθόδοξο τυπικό θρησκευτικού γάμου (βλ. από 17-3-2008, 17-10-2013, 19-6-2015 και 9-12-2015 αποφάσεις της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου), και όχι στην αναγνώριση και ρύθμιση, από την έννομη τάξη, ιδιωτικών σχέσεων των πολιτών, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται, εξάλλου, και όσοι πρεσβεύουν άλλο θρήσκευμα ή δόγμα ή κανένα θρήσκευμα. Οι επίμαχες διατάξεις του ν. 4356/2015, με τις οποίες, κατά τα ανωτέρω, ρυθμίζεται η άσκηση δικαιωμάτων αναγομένων, προεχόντως, στην ιδιωτική ζωή μιας κατηγορίας πολιτών, δεν προσβάλλουν την Ορθόδοξη Χριστιανική Θρησκεία και την κατά το Σύνταγμα θέση αυτής ως επικρατούσης, ούτε τον θεσμικό ρόλο της Εκκλησίας της Ελλάδας, η οποία κλήθηκε να εκφράσει τις απόψεις της προ της ψήφισης του νόμου, δύναται δε ελευθέρως να μεριμνά για την πνευματική καθοδήγηση του ποιμνίου της και τη διάδοση, με κάθε μέσο, της διδασκαλίας και των απόψεών της (όπως και κάθε πιστός, κληρικός ή λαϊκός, ή ένωση Ορθοδόξων Χριστιανών). Ούτε θίγονται, εξάλλου, με οποιονδήποτε τρόπο οι ατομικές ελευθερίες και τα δικαιώματα των Ορθοδόξων Χριστιανών Ελλήνων πολιτών, εγγάμων /και γονέων ή μη, από τη θέσπιση του συμφώνου συμβίωσης ομοφύλων, τούτο δε αδιαφόρως του εάν τούτο αντιτίθεται προς τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και την εν γένει αντίληψη αυτών περί οικογένειας, δεδομένου ότι ο σεβασμός και η ανοχή προς διαφορετικές ιδέες και πεποιθήσεις αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση της συμβίωσης στα πλαίσια μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Δεν στοιχειοθετείται, επομένως, η συνδρομή της βλάβης, την οποία επικαλούνται οι αιτούντες (Ιερές Μητροπόλεις, Μητροπολίτες και λοιποί κληρικοί, ιδιώτες Χριστιανοί Ορθόδοξοι και «Εστία Πατερικών Μελετών») λόγω προσβολής, με τις ρυθμίσεις του ν. 4356/2015 περί συμφώνου συμβίωσης ομοφύλων, των χρηστών ηθών, της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας, της Εκκλησίας της Ελλάδας ή των δικαιωμάτων των πιστών της.

(I) Η πρόβλεψη στην επίδικη ΥΑ υποχρεωτικής αναγραφής του θρησκευμάτος των μερών στη ληξιαρχική πράξη του συμφώνου συμβίωσης δεν προσβάλλει, κατά το μέρος που αφορά και ομόφυλα μέρη συμφώνου, την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία, ούτε δημιουργεί την εντύπωση ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία επιτρέπει ή ανέχεται την ομοφυλοφιλία και τις ομόφυλες σχέσεις συμβίωσης, όπως υποστηρίζουν οι αιτούντες, δεδομένου ότι η πρόβλεψη αυτή αφορά στην αναγραφή οποιουδήποτε θρησκευμάτος δηλώνουν ότι πρεσβεύουν τα μέρη κάθε καταχωριζομένου συμφώνου, τα οποία δύναται επίσης να δηλώσουν ότι είναι άθρησκοι ή άθεοι. Το ενδεχόμενο, εξάλλου,

ομόφυλα μέρη συμφώνου συμβίωσης να δηλώσουν ότι πρεσβεύουν το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα αφορά προεχόντως στη θρησκευτική τους συνείδηση και τη σχέση τους με την Εκκλησία, η οποία έχει, κατά τα ανωτέρω, τοποθετηθεί επανειλημμένως και με σαφήνεια κατά της ομοφυλοφιλίας, καθώς και κατά οιοδήποτε σχήματος συμβίωσης και οικογενειακής ζωής εκτός του τελουμένου κατά το ορθόδοξο τυπικό θρησκευτικού γάμου, δύναται δε πάντοτε να καθιστά γνωστή τη διδασκαλία και τις απόψεις της, με αποτέλεσμα να μην συντρέχει κίνδυνος παραπλάνησης του ποιμνίου της ως προς υποτιθέμενη έγκριση ή ανοχή της απέναντι στις ομοφυλοφιλικές σχέσεις και την επισημοποίηση αυτών, όπως υποστηρίζεται με την υπό κρίση αίτηση. Συνεπώς, ανεξαρτήτως άλλων ζητημάτων (απτομένων, ενδεχομένως, της προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας και των προσωπικών δεδομένων των καλουμένων να δηλώσουν το θρήσκευμά τους ενόψει της ληξιαρχικής καταχώρισης του μεταξύ αυτών συναφθέντος συμφώνου συμβίωσης ή πολιτικού γάμου ή της γέννησης του παιδιού τους), οι αιτούντες, υπό τις ιδιότητες και για τους λόγους που επικαλούνται, δεν βλάπτονται από την πρόβλεψη αναγραφής του θρησκεύματος των μερών στα περιλαμβανόμενα στην προσβαλλόμενη υπουργική απόφαση υποδείγματα.

(ΙΑ) Με τα δεδομένα αυτά, δεν στοιχειοθετείται βλάβη των αιτούντων, υπό τις ιδιότητες και για τους λόγους που επικαλούνται, εκ της εφαρμογής της προσβαλλόμενης ΥΑ και των εν γένει ρυθμίσεων του ν. 4356/2015 περί συμφώνου συμβίωσης ομοφύλων, οι οποίες ρυθμίσεις, κατά τα ανωτέρω εκτεθέντα, σε ουδεμία συνταγματική διάταξη ή αρχή αντίκεινται. Επομένως, υπό κρίση αίτηση πρέπει, κατά τα ανωτέρω, να απορριφθεί, προεχόντως ως απαράδεκτη, αλλά και ως αβάσιμη. [με μειοψηφία ενός Συμβούλου]